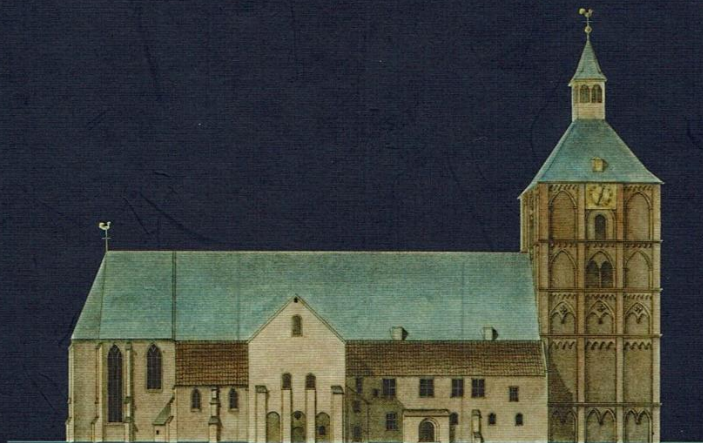

bewerkt door:
Tilly Hesselink-Van der Riet
Wilhelm Kohl
Gerard Bartelink

De Plechelmuskerk te Oldenzaal

ZIJN KAPITTELHEREN
EN GOEDEREN

De Grevinckhof, de Bisschopshof, de Proosdijhof en het Kapittel

STICHTING DE TWENTSE KRANS · 2007

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij een bijdrage van:

HET OVERSTICHT

Ridderschap
van Overijssel

Prins Bernhard **Cultuurfonds** *geeft cultuur de kans*

De Gemeente Oldenzaal

Gelderman Stichting, Oldenzaal

Stichting Boeskoolfonds Oldenzaal

Stichting Twentsche Courant

Drs. Frans Herman Grobbe, Amstelveen

Henry en Ankie van Halen-Vos, Oldenzaal

Piet Zoomers, Oldenzaal

Architectenbureau Koop, Oldenzaal

Menzis, Oldenzaal

ISBN / EAN: 978-90-809828-2-6
Copyright 2007 Stichting De Twentse Krans
p/a Floris Radewijnsstraat 14
NL – 7665 AS Albergen

Omslag: De Plechelmuskerk in Oldenzaal, lithografie van L. de Lange, Deventer, 1840.
Collectie: Stedelijk Museum Zwolle, inv.nr. 5603,
fotostudio Hans Westerink.

2. INHOUDSOPGAVE

1. Voorwoord		3
+ Adrianus Kardinaal Simonis Aartsbisschop van Utrecht		
2. Inhoudsopgave	4	5
3. Verkort geciteerde bronnen en literatuur	6	13
4. Inleidingen: prof. dr. Wilhelm Kohl, prof. dr. Gerard Bartelink en Tilly Hesselink-Van der Riet	14	20
5. Het landschap van Twente	21	31
6. De abdij Prüm in de Eifel en de Grevinckhof te Oldenzaal	32	36
7. De Bisschophof en het Kapittel van Oldenzaal	37	45
8. De stad Oldenzaal. Een week- en jaarmarkt, een verbond tussen de graven van Kleef en de heren van Almelo, een verbond tussen de stad Oldenzaal, Keulen en de heren van Almelo, het raadhuis annex richtershuis en wijnhuis, inval in Oldenzaal door die van Minden	46	50
9. De statuten: over de stichting, de patroon en de relikwieën van de kerk Duitse vertaling Nederlandse vertaling	51	81
10. Necrologium van de Plechelmuskerk	82	89
11. Goederen van de bisschop van Utrecht uit 1385 en 1494	90	120
12. Brieven aan en van Sasbout Vosmeer en Philippus Rovenius	121	136
13. Wetenswaardigheden over het Kapittel	137	172
14. De Ridderschap van Overijssel en het Kapittel in de 17 ^{de} eeuw	173	181
15. Stukken betreffende de erfenis van Johannes Trutius en Willem Trutius, resp. deken en kanunnik te Oldenzaal (1650, 1667, 1671, 1682)	182	212
16. De Duitse school	213	215
17. Over de klooster- of kanunnikenhuizen - <i>De Domibus Claustralibus seu Canonicalibus</i> - en andere huizen in de stad Oldenzaal	216	228
18. Het goederenbezit van de proost, de deken en het kapittel van Oldenzaal in de 17 ^{de} eeuw in Twente en het Graafschap Bentheim	229	300

19. De collectie Van Rhemen: het Kapittel met huizen en registers van goederen in de 17 ^{de} eeuw	301	365
20. Verklarende woordenlijst	366	371
21. Register	372	430
22. Bijlagen		
A Inventaris van goederen van de drie hoven ` en het Kapittel in de stad	431	466
B Kloosterhuizen, Kapittelhuizen en het huis van de Proost in de stad	467	474
C Oorkonde van het Augustijner-eremietenklooster te Osnabrück	475	476
23. Tijdtafel van het kapittel van Oldenzaal	477	479
24. Personalía		480
25. Illustraties	481	512

SAMENVATTINGEN

Wilhelm Kohl

Mensen van nu hebben moeilijkheden, wanneer ze de levensverhoudingen in vroegere tijden willen begrijpen, die op totaal andere grondslagen steunen, dan wij ze tegenwoordig kennen. Welke gevolgen hadden bijvoorbeeld het sedert lang uitgestorven leenwezen of de grondheerlijke betrekkingen met de boeren? Naar welke maatstaven en gewoonten leefden de kanunniken van een Collegiaalstift en hoe voorzagen ze zich in hun levensonderhoud? Onder welke veronderstellingen bewerkt de boer het land en welke lasten droeg hij? Hoe was de verhouding van de landsheer tot de adel en steden? Hoe ontmoetten de burgers van de stad en het geestelijke Kapittel elkaar?

Slechts enige vragen zijn daarmee aangesneden. De Middeleeuwen kenden niet het bij ons nu gebruikelijke, alle openbare belangen regelende staatsgezag. Naast hen stonden vroeger concurrerend vele andere autoriteiten: de hoge adel, de kerk – ook in wereldlijk opzicht – , de grondheren, de steden en van gerichten uiteenlopende heren, om slechts de veelvoorkomende te noemen.

Zeer langzaam maakte zich het economische leven van de vroege Nieuwe tijd zich los van de natuureconomie. Belastingen en afgiften werden in granen en andere oogstgiften voldaan. De boer was de enige, die aan belastingen en afgiften onderworpen was. Adel en geestelijkheid waren belastingvrij. De burgers betaalden belastingen alleen aan hun stadsoverheid. Nog speelde in de economie de aan sterke regels onderworpen gebruik van de gemeenschappelijke markten een belangrijke rol.

De markten leverden bouw- en brandhout. Ze dienden als weide voor rund, zwijn en paard. Open weideland was zo goed als onbekend, verblijf in stallen was er niet. Met plaggen uit de bosbodem bemestte de boer jaar in jaar uit de met het koren bebouwde es.

De geschiedeniswetenschap geeft zich moeite een bijdrage te leveren aan het verhelderen van de gebeurtenissen in vroegere tijden. Ze kan dat slechts door het ter beschikking stellen van bronnen met krachtige uitspraken. De grote bronnenwerken zijn grotendeels tot heden niet afgesloten. Naast de klassieke oorkondenwerken werden intussen publicaties van belasting en afgiftenregisters wereldkundig gemaakt, die vooral de verhoudingen met de onderste lagen van de bevolking belichtten.

Het hierbij gepresenteerde werk bevat bronnen van meest uiteenlopende aard.

Alle betreffen echter het gebied van het tot nu toe in dit opzicht iets stiefmoederlijk behandelde Twente. Daarvoor was het kapittel te Oldenzaal in ieder opzicht het centrale punt. Het concentreren op het Collegiaalstift laat de betekenis van St. Plechelmus voor de hele regio inzien. Ze verbindt zich met de aktuele discussie over de nieuwe regeling van de kern van het katholieke pastoor zijn in de stad Oldenzaal, die de oeroude centrale van het kerkelijke, culturele en economische leven in Twente ten offer zou kunnen laten vallen. Dat in iedere relatie tot heden levende hart van de Twentse cultuur dreigt daarmee tot stilstand te worden gebracht. De gevolgen zijn nauwelijks in te schatten.

Slechts uit het bestaan van de Plechelmuskerk en het met haar verbonden kanunnikenkapittel laat zich het ontstaan en de ontwikkeling van de stad Oldenzaal begrijpen en verklaren. De kerk bepaalde gedurende vele eeuwen in de verre landelijke omtrek de maatstaf in alle gebieden. Haar gematigde belastingpolitiek onderscheidde zich gunstig van de rigoreuze praktijk van menige adellijke heerlijkheden. Het kerkgebouw diende als voorbeeld voor andere gebouwen. Het is ook nu nog een indrukwekkend bouwwerk, dat bezoekers aantrekt. De oude kerk is een waarlijk teken van christelijke religieusiteit en wereldbeschouwing, die zelfs in een geseculariseerde wereld de grondslagen van de Westeuropese cultuur vertolkt en vormt.

Mogen de aangeboden bronnen het begrip voor het wezen en betekenis van de oude kerk en haar Collegiaalstift in Oldenzaal bevorderen.

Gerard Bartelink

In het archief van de Oldenzaalse Oudheidkamer zijn een aantal deels in het Latijn geschreven beknopte verslagen van de turnus en kapittelvergaderingen bewaard gebleven, onder meer over een periode van 5 maanden in 1631-32. De uiteraard zakelijke vergaderingen gaan grotendeels over de materiële belangen van het Kapittel.

Na de verovering van Oldenzaal door de Staatse troepen waren de tijden veranderd. Het Kapittel moet alle zeilen bijzetten om ongewenste indringers te weren. De inkomsten waren vaak in natura. Zo zien we dat de ambtman van de Proosdij delen van dergelijke inkomsten die aan leden

van het Kapittel toekomen in zijn graanschuur zal opslaan en aan iedere kanunnik van het Kapittel in rogge en gerst zal uitbetalen.

In die roerige tijden functioneerden veel zaken slecht of helemaal niet. We zien het Kapittel bezig orde op zaken te stellen. Zo was er op tal van erven die onder het Kapittel vielen, door de boeren die zwaar te lijden hadden gehad van de oorlogshandelingen, illegaal hout gekapt en was met de verplichting nieuwe bomen aan te planten de hand gelicht. Omdat er in oorlogstijd geen sprake was geweest van efficiënt toezicht, had men veel door de vingers moeten zien. Het Kapittel besluit de controle weer ter hand te nemen en inspectie onder de kanunniken te verdelen. Er moet een nauwgezette administratie komen. De deken van het Kapittel zal de verslagen in zijn archief bewaren. Een waardevol bestanddeel vormt de lijst van boerderijen die bij die gelegenheid ten behoeve van de inspectie opgesteld wordt.

De brieven van de Apostolisch Vicaris Philippus Rovenius aan het kapittel te Oldenzaal, aanwezig in het Stadtarchiv te Rheine. De toon van de brieven uit 1637, 1638 en 1650 van Rovenius is nogal in mineur en zorgelijk met soms een sprankje hoop, gericht aan de deken van het Kapittel.

In de brief uit 1638 komt onder meer de noodzakelijke restauratie van de Plechelmuskerk aan de orde. Rovenius is ertegen dat alle onkosten ten laste van het Kapittel komen. En in geen geval mogen daarvoor de kelken, monstransen en het zilveren borstbeeld van Plechelmus de smeltkroes ingaan, wat de 'ketters' maar al te graag zouden zien. Dat is ook inderdaad niet gebeurd: toen in 1809 - bijna twee eeuwen later - de Plechelmuskerk weer aan de katholieken teruggegeven werd, kwamen ook de kerkschatten, het Plechelmusbeeld inclusief, weer ongeschonden uit hun schuilplaats te voorschijn.

Tilly Hesselink-van der Riet

1053 Jaar na de stichting van het College van kanunniken in Oldenzaal, is er bijzonder weinig archiefmateriaal bewaard gebleven van dit voor Twente en Nederland zo belangrijke Kapittel.

Vele stadsbranden, oorlogen en plunderingen hebben monumenten, kostbaarheden en papier vernietigd. In de 19de eeuw is archiefmateriaal van het Kapittel van Oldenzaal, dat aanwezig is in Utrecht, gepubliceerd

in de reeks *AAU, Bijdragen*. Regionale auteurs hebben zich ook gebogen over de geschiedenis van het Kapittel en de stad Oldenzaal.

De gemeenschap van kanunniken voorzag in haar onderhoud door inkomsten uit goederen en tevens hielden ze de eredienst in de kerk in stand. Ook werden de goederen gebruikt voor het onderhoud van de kerk en de zorg voor de armen. In het hoofdstuk over de statuten ervaren we de ziel - het hart - van het kanunnikenwezen.

Het zijn de boeren in soms afgelegen buurschappen, op de honderden boerderijen in Twente en het Neder-Graafschap Bentheim geweest, die gedurende vele eeuwen granen hebben geleverd aan het Kapittel. En deze wisselwerking is duidelijk af te lezen uit de registers, die zeer minutieus zijn samengesteld. Dit wijst op een goede organisatie, waarbij alles schriftelijk werd vastgelegd. Het kapittel in Oldenzaal was het grote kerkelijke en economische centrum van de stad en van Twente.

In Oldenzaal waren vier hoven gelegen: de Grevinckhof, de Bisschopshof, de Proosdijhof en de Hof van het Kapittel, het dekenaat. Deze hoven zorgden voor de nodige werkgelegenheid. In 1633 hebben de deken en het Kapittel de kerkelijke personen met het personeel geteld, ca. 1750 personen. Het is ongeveer een vierde deel van de totale bevolking. De stad heeft haar ontstaan en de bedrijvigheid van de burgers voor een groot deel aan het Kapittel te danken. In de loop der eeuwen nam de invloed van het Kapittel ten opzichte van het stadsbestuur langzamerhand af.

Oorlogen en godsdiensthervormingen veroorzaakten veel moeilijkheden. Toen in 1663 de Ridderschap van Overijssel definitief de goederen van het kapittel in beslag nam en 'riddermatige' kanunniken de plaats van de geestelijken innamen, stierf het kapittel een natuurlijke dood met het overlijden van de laatste deken en kanunniken.

De hele geschiedenis overziend vinden wij het bijzonder, dat van een College van kanunniken, gesticht in 954 en verbonden aan de St. Plechelmuskerk nog zoveel gepubliceerd kon worden.

Albergen, oktober 2007